

«Արդարությունը կհաղթի'...»

Հրահան ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ

Անդրանիկը սուկ գորավար չէր։ Նա լեզունը էր ու հաղթանակի խորհրդանիշ։ Անդրանիկը բնածին քարաքաղտ էր, ժողովրդական դիմա-նագետ, ազգաստիպանության, ազգային սիաս-նության ու համորաշխույթյան գաղափարի ջա-տագույն և անմնացորդ նկիրալ։

Այս հասկանալիները ցայտում դրսևորվեցին 1917 թվականի փետրվարին՝ Ռուսաստանում հեղափոխությունը տապալած հեղափոխության իրական ազդեցիկ ինքնորոշված հիման վրա հանրության համաձայն կարգավորել, «Ռոտշուս» հայաստանին տասիմե ժամանակավոր կառավարության ողորմած լույսի տակ։ Արևմտյան Հայաստանի պատերազմի օրերներով գրավված մարզերի համար, իսկ գրավված էր հայկական հողերի մեծ մասը, սահմանվել էր կարգավիճակ։ Արևմտյան Հայաստանը ոչ միայն կհիտե՛ր ճնշարկվել հռուսական պետության կենտրոնական կառավարությանը, այլև տեղե՛ծելով ազատության շրջանների բնդհանոր կոմիտեներով՝ իր քաղաքացիական իշխանություններով, ժամանակավոր կառավարությունը առանձնաբեր համալսել արևմտահայության հիվա՛ղական գոյության, երկրի իրիս ուժով դիքշված հայության տունդանի հարցը։ Հայսեր ինչ ուզակով, Հովհաննես Թումանյանի խոսքը՝

րով առած, «Ամենամեծ սգստիւր և ամենաշատ փութանգլան շայաստանի» համար, ազգապահպանութեան, ազգի գոյատևման և վերանմանի համար:

Այդ նպատակին պետք է ծառայեր նաև Անդրանիկի նախաձեռնությամբ 1917 թ. ապրիլի 16-ից Թիֆլիսում հրատարակվող «Հայաստան» թերթը:

Ամեն խորհուրդ ունենի թերի առաջին իսկ համարի առաջին էջում կողոպուրի տպագրված երկու հոդվածները՝ «Հայաստանը պետք է խոսի» և «Հայրենիքի վերջին հոգևորական»։ Հերիճակներն էին Հովհաննես Թումանյանը և Անդրանիկը՝ ազգի երկու գազապներ, գաղափարական զինակիցներ, խորհրդանշյալներ, խիղճ և հավատ։

Անդրաբլիզի անվանալով խոսքերով, ապագա-
յի կեանտմամբ հոգաւորութեամբ պահմամուն էր
քնակելի դարձնել մեծ ջանքերով ու զոհերով
ազատագրված Հայաստանի գավառները՝ թա-
ւալման, անմարդաբնակ, հիմնախառակ պիկե-
րված, արձանագրում, որ շատ ու շատ զայրոս-
կանքով իրենց կամբը Հայաստանից անդր առան-
հաբերել տան, մեծ զրկանքների գնով, մեկ ու
քաղցած վերադառնում են տուն, մշակում ու
ղը, ապրում հայրենիքի վերաշինման հետաճան-
քով: Գտնում էր, որ հայաբնակի վերաշինութեան
չափերը է լինեն մեկ տոնքով, վերաշինու-
թյան ծանրութեան տակ է, որ մեծը քոլորս հա-
մարակալներին մեր ունիքը պիտի է տանք

Հայրենիքի վերաշինության խնդիրը ամբողջությամբ ու լայնությամբ քննարկվեց 1917 թ. մայիսի 2—11-ը երևանում կայացած արևմտահայերի առաջին համագումարում:

Արամ Մանուկյանը, Վահան Փափազյանը
Զապել Եսաբյանը, Առն Ծամբը, Փանոս Թրի-
մեզյանը, Ներսես Էպիսկոպոս Մելիք-Քանդա-
կյանը և Բաղդեմիքը ազատ, վերաշինված ու հայ-
րենիքով հասնում են իրենց հայրենիքը։

րով բնակեցնում են իսկուհի մտադրություններով և գործակալ այլ մեծեր հանդես եկան համարչախոշորյան, միաժամանակ, ազգային-սիտակական մտածողություն սերմանող զգալիաբաններով: Առաջին բնագիծն ապից համեմատչությունն ու հավանական լիակ ուժի, հայեր բնկերները պահելուն և սպառնալներու, հայկական ազգային օղակները անբախանելու, հայոց օջախները վերականգնելու ազգային միջոտներն հավատարմ լցվելու, իրեն հավանականու և առատորեն գտնաբերելու էլ ուր որդուրուն տոկող համազունային պատկանելու են խազան Անդրանիկն էր: Բացելով համազուն ու ըստ հայոց:

«Եւ լավ համերաշխությամբ և հավաքակա-
նօթ կողմնակից եմ և կմովաւաւ, որ մեզ
պետք է կարողանանք մեր ցեղի քեկորդը
պահել ու պաշտպանել, մեր օրակացիքը վեր-
կանգնել, մեր ապագայի վրա հույս դնել միա-
այն ժամանակ, երբ իրար հասկնանք ու հի-
մնադաւանքը»:

Ազգային միասնության, արևմտահայերի և արևելահայերի շահերի ընդհանրության, ազգի ֆիզիկական բնաշնչության փրկության մտահոգությամբ Արցախից 1917 թ. հունիսի 7-ին դուրս գալ ժողովրդին (տպագրվեց վառան թղթով)։

«Եւ խորապէս համոզված եմ, որ բոլոր հոգեւորականները մեզ՝ քաղաքական կամ հասարակական շարժառնշոյտը թողքհաշիւի առնելից առաջ պարզապէս չեն ծոգողվորի ֆիզիկական գոյութիւնը պահպանման միտքով: Հայերը դարձեալ մեկ ճակատաբար, մեկ իրականութեւ վիճակի ժողովրդ են, բոլորն ապրում են միասնական գաղափարով»:

(Շարունակությունը՝ 3-րդ էջում)

ԻԹՆԻԿԱԿԱՆ ԲՆԱԶՆՋՄԱՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ

Մինչև այժմ հայկական ցեղասպանության դրապատմանները և խորքային արժանազատ ուսումնասիրվել են հիմնականում 1870—1923 թթ. ժամանակահատվածի մեջ։ Ավելի խորը հետազոտող հասցանք ամբողջական մեղմվել է այն պատմադասարանությունը, թե զգալիորեն լրացվել է ակնյի ուն առաջագամ հասկացիք և մացնիալիզմի գաղափարախոսությունների արգասիք է և, համապատասխանաբար, Հայկական ցեղասպանությունը մի պանթրոնիզմի գաղափարախոսության արգասիք։ Սակայն, լայնամասշտաբ ցեղասպանություն կատարան պետությունների՝ ընացնումն մախորդ փորձի արսպիսի անտեսումն առնվազն ապապատմա-հիստական է։

Երկարամյա վիսպարաբարտությունից հետո՝ 1722 թ. գարնանը Արևելա-սլավոն Լեոնառհապատանմով՝ Արցախի և Սյունիքի տարածքում, հայերն ինքն-ձեռնաստիճություն հռչակեցին։ Միաժամանակ, գաղտնի աշխատանք էր տար-վում համահայկական ապստամբություն կազմակերպելու ուղղությամբ։ Նույն թվի հոկտեմբերին, օգտվելով աֆղանների ներխուժումից իրան, ռուսական զորքերը արվելեին Կասպից ծովի՝ այն ժամանակի դեռևս Ի-րանին պատկանող գոյակներ շրջանները։ Այս փոխկայսակցված զար-գացումները հակահայկական ծայրամիտ տրամադրությունները առաջաց-րին և՛ իրանում, և՛ ստանալիս Թուրքիայում։ Տագնապահար էին հառ-կայան Թուրքիայի հայերը։ Հնձուրությունից պարզվում է, որ հայոց այս տագ-նապ անմեղին ամբին և զգացմունքային չէր, այս. ա) բխում էր իրան-ցի և Թուրքիայի ջաղարկված-հասարակական իրավաստիքային պատ-հանակատունից և բ) արդյունք էր այն սպառնալիքների, որ ուղղում էին հայերի դեմ սկզբում պարսիկները, ապա թուրքերն ու սրանց դաշնակից Կովկասյան տուննի լեռնականները։ Այսպես, 1725 թ. մարտի 8-ին Ստամ-բուլից Գևեռեհի՝ Միխիթար Սեբաստացուն ուղարկված իմ նամակում կար-ծում ենք.

Թափալորը մտնում էր արտաքին հարաբերությունների միջոցով, որի միջոցով կամեցանք, որ ի պատճառս Անժեմիստների բնագավառի շինել ամուն, բայց մտափոխել էր արտաքին հարաբերությունները, որի պատճառով Անժեմիստները կարողացանք զգալիորեն վերադարձնել մեծամասնությունը տեղիս՝ անհավատարմի մեջ սերել, որ կերպնորոգելի վերքը թափալորին, թե աստի եղանակը եւս նմանապատմաբան: Վստահ ապրելու, որ վստահ այլոց գաղտնի պատճառները թողնել էր:

Հայերին քննեցնելու գաղափարը օստանյան կառավարությունը հղացել էր այն բանից հետո, երբ իր կանոնավոր զորքերը, բախվելով Արցախում և Սյունիքում հայոց կազմակերպած հզոր դիմադրությանը, չափազանց անարդյունավետ էին եղել:

Պատմական փաստերի վերլուծության հիման վրա առանձնացված են հակահակական հիստորիայի և քրեաադրքների առաջացման երկ խորքային պատճառ. 1) **աշխարհագրական-ազգայնականացում**, արդ 1720-ականներին Արևելյան Հայաստանը (հեռանկարային առումով՝ մա Արևմտյան Հայաստանը) Թուրքիայի կողմից սկսեց նկատվել իրո ի դեմ բարձրացող գլխավոր թշնամու՝ Ռուսաստանի հնարավոր դաշնակից: 2) **Համաեկադրագիյան, Հայոց Սոցիալիզմի** համատեղ ադիմանք: Ռուս էին Շարիայի սկզբունքային պահանջը՝ ոչ-սամոթեթականորեն հեռանկարային փախմտականներին: 3) **Ռազմաբարոյական**, հայերը, ինչպես նաև մաև իրանի շիա խմբիականները եմբարկվեին թշնամի քնակության հանգանակային ունեցմամբ՝ սամանք սակմանային քաղաքականությանը: Այս հանգամանքները և հետագա գործընթացները վկայում են, որ հայերի հպաձամանը եղել է սամանյան քաղաքականության հիմնադրույթը:

Արմեն ՍԱՎԱՅՑ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

Քսանմեկերորդը՝ մոռացության թե՛
հիշողության պահպանության դար

Լավրենտի ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

ՊԱՏՈՒԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊՈԿՏՈՐ

Յեղասպանություններ կատարվել են մարդկության պատմության քոլոր ժամանակաշրջաններում, սակայն այն հատկապես սկսնալու դարձավ 20-րդ դարում։ Այդ դարը շատ տանձմեղով ողջացաւ և առաջադիմական ինքնով հանդէպ, հաւ ցեղասպանություն դարաշարձ էր, երբ տարբեր քաղաքական ուժիմներում ազգայնամտությունը խնց միխիմալոր մարդկային կյանքին։ Առանց վարձանելու կարելի է ասել, որ ցեղասպանությունը 20-րդ դարի քաղաքական գեներն է։ Թըվում էր, թե երկրորդ համաշխարհային պատերազմում հեցիտական Գերմանիայի պարտությունից հետո, երբ հնչեց միջազգային համըրկական հիշը ընդմիջել վերջ տալ ցեղասպանությունը ու հորից չը կրկնել այն, վերջ էր տրվել ցեղասպանություններին։ Սակայն աշխարհի ծողուկորները հուտախար եղան։ Կատարվեցին քաճմաթիվ նոր ցեղասպանություններ։ Ախարում, Աֆրիկայում, Լատինական Ամերիկայում և Եվրոպայում, որի արդյունքում մարդկային կորուստներին ամալոր չափի ընդունեցին։ Փաստորեն, քաճմերորդ դարում բուն մաների հիմնական պատճառը ցեղասպանությունն էր։ Պատմագիտական ուսումնասիրությունների տվյալներով 1900 թվականից մինչև 1995 թվականը ցեղասպանություն գրկ է դարձել 119 միլիոն մարդ, որը 84 միլիոնով ավելի է այն մարդկային քանք թվից, որոնք սպանվել են երկու համաշխարհային պատերազմներում, այս դարի քոլոր հեղափոխություններում։

և քաղաքացիական կոիվմե-
րում միաժամ վերքացաւ
Հօդուես ինչու, շատերը այն
սխալ պատկերացումն ունեն-
աւ, որ ցեղասպանությունը պար-
զուհան, ինչէ-որ տեղ ա-
նամանակն կամ պարզապէս
խելագար գործողություն է
Սակայն ինչպե՛ս ցույց են տա-
լիս ուսումնասիրությունները,
ցեղասպանությունը պահան-
ջում է մեծ կազմակերպվա-
նություն, այն իրականացնե-
լու մտադրող կարողությունն
ու հմտությունն՝ կատարվածը
վերջում ժխտելու համար։ Յե-
ղասպանությունն իրականացնե-
լիս կազմակերպիչները հա-
խապէս հաշիւ են ինչ մանրամաս-
նորեն մտելակրում են։ Դա՛իկ
և առաջ հախապատրաստող-
ները ընտրում են հարմար
այս իրենց նպատակը իրագոր-
ծելու համար։

Այժմ, երբ ընկալուիւմ ենք
21-րդ դարը, մեզ համար
պարզ ու հստակաւի պետք
է լինի այն կարևոր իրողու-
թյունը, որ ցեղասպանությունն
ներք ընդլայնագող երևոյթնե-
րը դիտուլ են հաւ այսօր և
եղես չձեռնարկվեն անհրա-
ժեշտ միջոցառումներ, ապա
կշարժումակվեն և լայն թափ
կտանան հաւ մեր օրերում։
Մենք պարտավոր են միջել
արդեն կատարված ցեղասպ-
անությունները, արմկվա՛ն հե-
տևալ պատմամետմերը՝

— Բիշոլդոյարթ մեք հար-
գում ենք զոհերի հիշատակը
և ընդգծում մեր մարդկային
լինելը,

— կատարված ցեղասպա-
նությունները մոռանալ, ճշա-
հակում է խրախուսել այն ի-
րականացնողներին,

— մոռանալ ցեղասպանու-

թյունները, հռահակում է շին-
գալ ապագայում այն կանխի-
յուն մասին և դիտել գերապա-
նությունը որպես պատահա-
կան երևույթ,
— ցերպականությունն է քի
մասին ճիշտ պատկերացում-
ներ և դրսևիդներ ունենալը
հնարավորություն կտա այն
համաշխարհային դրսևորումնե-
րը և կանխել դրանք, քանի
դեռ չի կատարվել ամուրի-
ւին:
Այս բոլոր առումներով խիստ
նուսցողություն է հայոց 1915—
1923 թթ. ցերպականությունը:
Հայ ժողովրդի պատմությունը
իր գոյության մասին ժո-
ղովրդի պայքարի և մաքա-
րումների պատմություն է: Մո-
նացություն տալ այդ պատ-
մությունը ամհմա է: Ժիշել է
ապակ, որ դիտումները անե-
նադասմանը մտադրությունն է:
Դեռևս 1918 թ., անդրտառ-
նալով ցերպականության գոհ
արձանն հայ ժողովրդի վի-
ճակին, ֆրանսիացի Ռոպապ-
րակախոս Ռենե Ժիոմըը գրել
է. «...Մի ազգ, որը ամեն
շատ մեղսներին է կազմված,
քան ողջերին: Բոլոր ողջերը
բաշխատուն են և պայքարում
մեղսածների համարակալ կամ-
քը իրագործելուն համար: Հա-
յաստանի մեղսները... արդա-
րություն են պահանջում... մի-
այն ցանկություն են իրրև հա-
տուցում անմեղ թափախեալ ա-
րամ ապամոխություն եղաշխա-
վորվի ողջերին, մի ազգ և
մի պետություն կազմելուն ի-
րավունքի համար. հա մաս
պահանջում է, որ երբ ծա-
մանակը գա՛ որևէ հողատիրո-
ւի կամ քաղաքի ճակատագի-
րը վերստին, ապա պետք է գո-
հերն է հաշվի առնվեն, որ-
պեսզի ոճիրը շահաբեր չլա-
նա ոճրագործների համար:
Գիտք է լավի ողջերի նայել:
Որքան էլ որ թուրքերի վա-
րպադությունները քի հայերի

կենդանի թողնեն, ավանամե-
նացնի, մրանք խոսելու են ի-
րենց և զոհերի անունից...»։

Հայոց նկերչու մշահավոր
գործիչներին մեկը՝ Գրիգորիս
ծայրագույն վարդապետ Պա-
լաթյանը 1920 թ. գրեց. «Եթե
հայ նահապետների զանգերից
մի լեռ բարձրանար, հաստատ
այն տվելի կգե՞ր ավոր Ա-
րարատի հավանմական ձյան
երկմանը՝ կտարա՞րեն։

Հայ կարող է, արդյոք,
մոռացության տալ այս ճշ-
մարտությունը։

Թուրքական բռնապետու-
թյան կապակարման և ուսգ-
նական ստատիստների միա-
նույլ և միասնական գաղա-
փարահետության, ներքին խոս-
տացված կարգապահության
պայմաններում անհնգհիտ ու
իր պայմաններից դժգոհ հայ
փորձասանությունը անձա-
նասանության կողմից որակվե-
լ է ու համարվել «ներքին թըշ-
նամի», որն իր պոլի վե-
տանգավոր էր, քան արտա-
քինը։

«Մեծ» քաղաքական նպա-
տակներ հետապնդող թուրքա-
կան գաղափարախոսության
ի-
րազորմանը ծառայող փիլի-
սոփախությունը արդարացմուն
էր ընդություն ու դաժանու-
թյունը։

Ինչու 1915 թ. փետրվարին
երիտասարդ թուրքերի գաղա-
փարական առաջնորդներին
դուրսորդ նագործ կուսակցու-
թյան Կենտրոնական կոմիտեն

փակ միտտում հաճելու գալով,
 ուղղակի կո՛ւն արքե. ՃԱճհրա-
 ծնշտ է, որ երկրի վրա ո՛ւն մի
 հայ չլմնա և պետք է վերանա
 Հայաստան հասկարողություն-
 քը: Հինա պատերազմ է, եր-
 եքն ալիկի լավ հնարավորու-
 թյուն չենք ունենա: Չպիտք է
 ուշադրություն դարձնել մա-
 սնուկի բողոքներին կամ երկ-
 յուղ կրել մեծ տերություննե-
 րի միջատուությունը: Կատար-
 վանից հետո այլևս ոչ մի մի-
 ջատություն ճշանակություն
 չի ունենա: Գոյծողություննե-
 րը պետք է հանգեցնեն հա-
 յության արդյուրական ոչնչաց-
 անքը հետ կարող է, որ մեկ
 հայ ճույնիակ չլրկիկին: Հակա-
 հայտ, ձեգանից ոսման գա-
 զանություն կհամարեն այդ-
 քան հետուն գնալը: Կարող եք
 հարց տալ, ի՞նչ վնաս են տա-
 լու երենհանքը, ծերերը, Ռի-
 վաղանքը: Կամ զուրք զբո-
 ճում է, որ միայն մեղավոր-
 նե՛րը պետք է պատժվեն... Ա-
 դաշում եմ, պարոններ, թույլ
 մի գտնվեք: Տեղի մի տվե՛ք
 զգացմունքամոլությանը: Հակա-
 հայի դեպքում կործանմամ կը-
 գնանք մե՛քս:

Դատերազմական իրավի-
 ճակը փոքրամասնություն կազ-
 մակ է «ներքին թշնամի» հա-
 մարվող հայերի դեմ կատա-
 վարողներին գործելու անհա-
 մանական հնարավորություն-
 ներ տվեց, և մասշտաբն մրան
 դիմելու ծայրամիտ բռնություն-
 ների, որոնք ընդհանուր հա-

չլքանալուտե՛րում սկզբնական
շրջանում անհնաւո մնացին:
Անօգնական ու դիմադրելու
անկարող հայ ժողովրդի նը-
կատմանն թուրքական կառա-
վարությունը ձեռնարկեց իս-
պառ բնաջնջելու քաղաքակա-
նություն: Ձորերին կողոպտե-
լու միջոցով անհրաժեշտու-
թյուն դարձավ նաև տարա-
նությունը:

Ճեղքատարություն իրակա-
նցնող թուրքական կառավա-
րությունը պատահականապի-
թյունով հետապնդելու համար
օգտագործեց խաբերությունն ու
կեղծիքը:

Առաջին համաշխարհային
պատերազմը հարմար առիթ
դարձավ Թուրքիայի համար
Հայկական հարցը վերջնակա-
նապես լուծելու տեսակետից:

Ապրիլի 24-ը կարևոր օր է
հայ ժողովրդի օրացույցում:
Այն ողջ հայության կողմից
նշվում է որպես սգո և հիշա-
տակի օր:

Ապրիլի 24-ին էր, որ հայ
միավորականությանը ստրույ-
թի կալամմամար ու նրանց զա-
գանաբար ոչնչացման իր կի-
զակետին հասավ ցեղասպա-
նության գործողությունների
ձեռնարկումը, որը միայն 1915-
1918 թթ. ընթացքում արդեն
խլեց մեկ միլիոն կյանք:

1915 թ. վերջերին արդեն
ողջ արևելյան Թուրքիան
ծածկված էր հազարավոր չը-

(Շարունակությունը 2-րդ էջում)

ՄԱՆՀԱՆԷ, ԱՆՊԱՄ ԿՈՆՈՐԱՆ
ԵՐԱՆՔԱՆԱՅԵՐ

